

פוסט-ציונות דתית או פרה-ציונות דתית

(במלואות 100 שנה למזרחי)

הציונות הדתית, שבחודש אדר תשס"ב ימלאו לה 100 שנה, נוסדה על ידי גדולי תורה. מתחילת היווסדה של התנועה התרוצצו בה זרמים שונים ומגוונים, אולם היה מכנה משותף ביניהם. המטרה היתה משותפת. הציבור היה מלוכד. דומה שבימינו הביאה ההתרוצצות את הציבור למבוכה, ואת התנועה הביאה להתרוצצות לפרשת דרכים המחייבת בירור מחדש של הרעיון, כדי שהתנועה תמשיך לנוע לקראת ייעודה (ראה מאמרנו: "לא על פרשת דרכים" - 'צהר' ה).

א. הציונות הדתית והציונות הכללית

הרעיון הציוני-דתי לא ראה את עצמו מעולם כנגרר אחרי הרעיון הציוני הכללי. אדרבה, הוא ראה עצמו מוביל. הוא סבר שבעומק נשמתו גם ציוני כללי הוא דתי בעצם, וגם הוא יונק באופן סמוי מהשורשים העמוקים של תורת ישראל; הציונות הדתית היא אפוא הביטוי האותנטי של כל ציוני. הוגי דעות ציוניים חילוניים רואים את עצמם פגועים מגישה זו, עד כדי כך שהם רואים בה "פטרוניות מתנשאת" מצדם של אנשי הציונות הדתית כלפיהם. אולם לאמיתו של דבר, אין כאן התנשאות, אלא נטילת אחריות לכלל ישראל. ישנו כאן רצון למנוע את הנתק ברצף הדורות, ולתפוס מנהיגות במקום שאין איש על ידי מי שמבחינה אובייקטיבית רואה את עצמו מוביל. יש להדגיש שמבשרי ציון הראשונים, עוד לפני הופעתה של הציונות, היו גדולי תורה. ההתעוררות לשיבת ציון החלה בשאיפה דתית מובהקת. הציונות הדתית היתה רק שותפה מעשית לציונות הכללית בכל הפעילות ליישוב הארץ. בתחילת הדרך לא השכילה הציונות הדתית ליצור מסגרות ארגוניות עצמאיות בהן תוכל להעלות את חבריה ארצה וליישבם ברחבי ארץ ישראל. בתחום המעשי, בו הייתה שותפה פעילה, היא נאלצה לפעמים להיגרר אחרי אחרים. ובתקופת חולשתה קשה היה לה להעז ולנקוט עמדות עצמאיות. אך במישור הרעיוני העקרוני היא נשארה זקופת קומה. המניעים ליישוב הארץ היו תורניים (שהם גם לאומיים. התורה והעם הם כמו אש וגחלת. אין אומתנו אומה אלא בתורתה ואין תורתנו תורה אלא בישראל!). עם זאת הודגש המכנה המשותף של אהבת העם והארץ, למרות ההבדלים, משום שמצוות אין צריכות כוונה, והייתה הבנה לכובד האחריות המשותפת לכלל ישראל¹.

1. אין להכחיש שההיגרויות במישור המעשי גררה אחריה חלק שולי בציונות הדתית גם להיגרויות רעיונית, הן במישור הדתי והן

על הציונות עובר משבר. תקופתנו נקראת בשם 'פוסט-ציונית'. הציונות הכללית התמקדה בעיקר בהצלתו הקיומית של עם ישראל. הקמת המדינה היתה לדעתה גולת הכותרת של מפעלה. היא סברה שהמדינה תפתור את כל הבעיות הקיומיות של עם ישראל. הבניין הוקם, ועל הפיגום להתפרק. המציאות המרה טופחת על הפנים. המדינה לא פתרה את בעייתו הקיומית של עם ישראל. היא רק נתנה בידיו כלי, אמנם כלי חשוב גדול וחזק המאפשר לו להתגונן, אולם במקביל, רק החריפה את בעייתו הקיומית. הסכנות לא פחתו. אדרבה, הן גברו. מכאן האכזבה הקשה והמשבר העמוק. יש צורך ברענון הרעיון של הציונות הדתית וברענון מסגרותיו. הדבר הנחוץ ביותר הוא הקמת תנועה רעיונית ציונית דתית שתיישם את הרעיונות המרכזיים של הציונות הדתית בתנאים החדשים שנוצרו.

ב. ארץ, עם ותורה

הסיסמה: "ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל" - רלבנטית היום, לא פחות אם לא יותר מאשר בעבר. אלא שיש לכלול בתוכה כמה אלמנטים עדכניים שהזמן גורמם.

1. ארץ ישראל

יש לכלול במושג זה גם את מדינת ישראל, בה ניתן לקיים את המצוה בצורה ציבורית. המדינה היא מדינת ישראל, מדינתו של העם היהודי באשר הוא שם. אמנם גם למיעוטים יש זכויות אזרחיות שוות, אך המדינה כמסגרת ממלכתית היא ישראלית. על התנועה להחדיר רעיון זה בכל השדרות. היא תעודד עלייה מחו"ל על ידי יצירת גרעיני עלייה ותכין להם כאן בית חם על ידי אימוץ אישי. היא תיאבק בדרכים ציבוריות (לא רק פוליטיות) נגד התאזרחותם של אלפי הנוכרים המסתננים למדינת ישראל.²

יש לפעול למען התיישבות בכל רחבי ארץ ישראל (כולל והגליל!), וזאת על ידי גרעיני התיישבות מהארץ ומחו"ל, וכן תמיכה בחקלאות ישראלית על ידי העדפת תוצרתה על פני תוצרת אחרת.³

תוקם תנועה ציבורית שתעודד את פיזור האוכלוסייה ותלחץ לפיתוח מערכת הסעה מתקדמת ומהירה שתאפשר נגישות נוחה גם לתושבי הפריפריה. הציונות הדתית צריכה לעמוד בראש התומכים ב"חוק הנגב" (בתיקונים מסוימים). היישוב "חלוקים" הוא דוגמה טובה לציונות דתית בימינו.

ובאשר לרחבי ארצנו, נושא שגרם בין היתר להתפוררותה של הציונות הדתית (אם כי הוא לא היה היחיד שגרם לכך). דומה שניתן להגיע להסכמה מרבית שתאחד את רובו המכריע של הציבור. אין ויכוח על זיקתו העקרונית של עם ישראל למלוא רוחב ארצו. הבעיה היא בעיקר יישומית. בתנאים החדשים שנוצרו מאז פרוץ "מלחמת אל-אקצה", בלשונם של הערבים, מוסכמים על הכול שני דברים: אין פיתרון מדיני הנראה לעין ואין פיתרון צבאי רדיקלי וטוטלי הנראה לעין.

במישור הציוני. השפעותיה ניכרות גם בימים אלו, עד כדי כך שהמשבר הפוסט-ציוני מחייב כביכול משבר דומה גם בציונות הדתית...

2. חוק השבות, שהוא אחד החוקים העיקריים המאפיין את מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי, הפך לרועץ על ידי "תיקוני" בדמות סעיף הנכד ויש לשנותו בהקדם!

3. "אוצר הארץ" שפעל בשנת השמיטה היווה את המענה הציוני דתי למצוה זו. לצערנו, הוא לא זכה דיו לגיבוי מסיבי בקרב חלקים רבים בציונות הדתית, שלא הבינו את גודל השעה ואת כובד אחריותם לחקלאים ישראלים שומרי שביעית כהלכתה. ראה מאמרו של הרב יהודה עמיחי "מקץ שבע שנים" ('צהר' ח').

בינתיים, עד שה' ינחנו בדרך אחרת, יש מקום לרעיונות יצירתיים שונים, כגון: הפרדה בין הריכוזים העירוניים הערביים לבין האזורים הדלילים, קנטונים עם אוטונומיה פנימית ועוד. נשאר אפוא מרחב יישומי גדול שמן הסתם יתגלו בו חילוקי דעות לא מעטים; אך יש מקום למסגרת כללית משותפת ומוסכמת.

2. עס ישראל

משמעותו של מושג זה היא אחריות לכלל ישראל הן בארץ והן בגולה, חיזוק תודעתו היהודית של כל פרט מישראל והזדהותו עם כלל ישראל. התנועה תהדק את קשריה עם ציבורים אחרים בעם ישראל, מימין ומשמאל. לשם כך ייערכו בירורים רעיוניים מעמיקים על הדרכים לכך ועל גבולות הפתיחות למניעת סחף. עד היום, הציונות הדתית לא ביררה סוגיה זו לעומק, וכתוצאה מכך - "רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה". במסגרת זו יש להדגיש את הנושאים הבאים:

א. דמוקרטיה: התנועה תדגיש את היותה של מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית לאורה של תורת ישראל, תלבן רעיון זה לעומקו על ידי תלמידי חכמים שילוונו בסוגיה זו ותפיץ אותו בציבור על ידי שיעורים ודיונים בעל-פה ובכתב, ותדאג להפנמתו בציבור הרחב.

ב. צדק חברתי: התנועה תיאבק למניעת פערים בחברה, תקים מסגרות תומכות לקשי יום, תעודד את חבריה לפעילות התנדבותית בקהילה ובחברה כולה. כגון: עזרת חולים, תמיכה נפשית במשפחות שכולות והרוסות, ניחום אבלים, מניעת אלימות גופנית ומילולית, הקמת גמ"חים שיהיו פתוחים גם לציבור הרחב, מניעת סמים וכו'.

ג. התא המשפחתי: יש לחזק את המשפחה בישראל, על ידי פעולות רבות ומגוונות, כגון: עידוד הקמת משפחה בגיל צעיר (כולל מערכת הכרויות ענפה!), תמיכה ציבורית ומעשית בהורים צעירים על ידי הקמת מעונות ופעוטונים במקומות לימודים ובאתרי עבודה, סיוע בהפגת מתחים משפחתיים על ידי ייעוץ והדרכה והכנת זוגות צעירים לקראת התמודדויות בעידן המודרני. יש לנהל מאבק חריף נגד המתירנות המידרדרת (בין היתר על ידי כוח הקנייה של חברי התנועה אשר יוסבר להלן).

3. תורת ישראל

מראשית היווסדה הצהירה הציונות הדתית על נאמנות מוחלטת לעקרונות האמונה ולהלכה המסורה לנו מסיני, כפי שפירשה פוסקי המוסמכים. הרבנות, הן הראשית והן המקומית, היא הסמכות ההלכתית המחייבת כל ציוני דתי. בתחום ההלכה והאמונה לא באה הציונות הדתית לחדש דבר. היא המשך רציף של יהדות ההלכה והאמונה כפי שנמסרה בישראל מדור דור. השולחן ערוך ושלושה עשר עקרי האמונה הם המסגרת ההלכתית והרעיונית המחייבת כל מי שרואה את עצמו ציוני דתי. מצוות יישוב ארץ ישראל, שהועמדה בראש על ידי הציונות הדתית, לא באה על חשבון מצוות אחרות. היא נקודה ארכימדית הזורקת אור על התפיסה התורנית כולה.⁴

לימוד תורה הוא ערך עליון, בכל האמצעים והאפשרויות: ישיבות וכוללים, אולפנות ומדרשות, מכינות ומסגרות לימוד אחרות, שיעורים, הרצאות, דיונים וחוגי לימוד, לכל השכבות ולכל הגילים, למדענים ואנשי מעשה, לגברים ונשים, בחול ובשבת. כל חבר בתנועה חייב לשלם מס רוחני שמשמעותו - השתייכות למסגרת לימודית כל שהיא. לשם כך יוקמו תאי

4. "המרד הקדוש" מיסודו של שח"ל (רבי שמואל חיים לנדוי) לא התכוון מעולם להתמרד חלילה נגד ההלכה ועקרי האמונה. שלא כפרשנות מאוחרת של חוגים שוליים בתנועה.

לימוד בכל אתר ואתר, במשרדים ובאוניברסיטאות, במפעלים ובמוסדות. כמו כן יש לדאוג לניצול יעיל של מכשירי תקשורת מודרניים: טלפון, רדיו, טלוויזיה, אינטרנט וכו'.
 התנועה תקים תאים לחזרה בתשובה בציבור הכללי. ההשפעה תיעשה בדרכים חיוביות מבלי לפסול את חיי המעשה והחברה הישראלית. יגויסו לכך מיטב הכוחות.
 התנועה תעודד יצירה אומנותית בכל תחומי התרבות: בספרות, במוסיקה, בציור, בתיאטרון ובקולנוע. תיצור לאומנים מסגרות מתאימות שבהן תועמק האמונה ותועשר הנפש עד אשר תוכל גם ליצור יצירות אומנותיות שרוח חכמים תהא נוחה מהן.
 ומעל לכל אלו - הרחבת אוהלי התורה הקבועים, ישיבות ואולפנות, כוללים ומדרשות, מכונים ומכינות וכו'.

4. העוזרה

הציונות הכללית היא תנועה מודרנית, שהוקמה בעקבות התמורות שהתחוללו בעולם בעת החדשה, ושהבן נטלו עמים רבים את היוזמה בידיהם להקים לעצמם מסגרות אוטונומיות משלהם. הציונות הדתית, ששיתפה עמה פעולה למעשה, רואה בתמורות אלו יד ה' הגואלת את ישראל ואת העולם כולו. היא סוברת שנקיטת אמצעים אנושיים לקירוב הגאולה היא דרכה של תורה לכתחילה. ורק תנאי הגלות לא אפשרו פעילות יזומה. הציונות הדתית רואה בעין טובה את היסודות החיוביים הקיימים בהתפתחות הטכנולוגית, המדעית והחברתית המודרנית (ועם זאת היא מסתייגת נמרצות מהיסודות השליליים שבה). היא לא רואה כל סתירה בין דתיות לבין מודרניות. אדרבה, המודרנה כשלעצמה (להוציא תופעות שליליות המתלוות לה) היא חיובית ביסודה, ויש בה כדי לסייע להתפתחותו הרוחנית של האדם. לכן יש לראותה כחלק מתהליך שתוכנן על ידי קורא הדורת מראש⁵.

5. הציונות הדתית והאורתודוקסיה העזרנית

כאן המקום לברר את שני המושגים האמורים. יש ביניהם חפיפה מסוימת אך לא בהכרח זהות. כאמור, הציונות הדתית מאמצת את החלק הערכי החיובי שבמודרנה. מבחינה זו אפשר אם כן לכנותה גם בשם "אורתודוקסיה מודרנית". אולם דומה שהניסוח הלועזי לא בא לבטא הבדל סמנטי בלבד, אלא משהו אחר. ראשית כול, הוסטה ארץ ישראל ממקומה המרכזי. אפשר להיות "מודרן - אורתודוקס" גם בחו"ל. חלקים מסוימים באורתודוקסיה המודרנית, המנתקים עצמם מהציונות הדתית, רואים במודרנה בעיקר צורך שיש להתפשר עמו ולא ערך שיש להתמודד אתו. הציונות הדתית לעומת זאת רואה באלמנטים מסוימים במודרנה ערכים חיוביים שיש לשלבם בתהליך הגאולה של העם ושל העולם. גם כאן יש מכנה משותף רחב שיכול להכיל בתוכו את רוב רובו של הציבור הרואה עצמו ציוני דתי וניאו-אורתודוקסי.

6. תורת ארץ ישראל הגואלת

יש לרענן את הרעיון הציוני-דתי ולהחזירו לדרך המלך. אחד מיסודותיו החשובים הוא הכרה בתהליך שיבת ציון כאתחלתא דגאולה. פרשנות קיצונית של מושג הגאולה גרמה לקיטוב ולהתפוררות המחנה, והוא טעון אפוא בדיקה

5. יש המכנים את תפיסת הגאולה של הציונות הדתית כ"משיחיות". כינוי זה נועד ליצור קונוטציות שליליות על מנת לזהות את הציונות הדתית עם הזיות וסטיות. אולם יש להדגיש כי "לא קרב זה אל זה". האמונה בגאולה היא אחד מעיקרי האמונה שלנו, ומשמעותה היא ראייה ריאלית של התהליכים המתחוללים בעולם שלמרות פיתוליהם הרבים והמסובכים יש בהם כיוון של עלייה. יש בה גם צפייה אידיאלית השואפת לתיקונו של העולם. יש להשתלב אפוא בתהליכים אלו, לניצלם ולקדםם למטרם.

מחודשת. יש שהבינו תהליך זה כדרך ישרה חד-כיוונית שאין בה עליות ומורדות ושאינן להפעיל בה שיקול דעת רציונלי והתחשבות בתנאים ריאליים (אם כי, חלק מטיעונים אלה הם דמגוגיה שניצלה התבטאויות זניחות לשם ניגוח). הגדרה נכונה של מושג זה, יש בה בכדי לאחד את רוב הציבור של הציונות הדתית תחת קורת גג אחת. מוסכם על הכול שהגלות הסתיימה והחל פרק חדש בתולדות עם ישראל - הפרק הארץ ישראלי. יש לכך השלכות רבות על חיי המחשבה והמעשה.

התורה הגואלת, תורת ארץ ישראל, חייבת לתפוס את מקומה הנכון. ביסודה עומדות האמונה והתקוה שהעולם יבוא לתיקונו, ולעם ישראל נועד תפקיד מרכזי בכך ביצירתו הרוחנית והחברתית כאן בארץ ישראל. לא שבנו לארצנו רק על מנת לפתור בעיות קיומיות אינטרסנטיות שלנו. יש לנו ייעוד אוניברסלי. "כי מציון תצא תורה". איש אינו יודע בדיוק כיצד הדבר יתרחש. אנו מאמינים בעיקרון באופן כללי וחייבים להפעיל את חשיבתנו ויוזמתנו האנושיות לשם השגתו. מאבקנו הקיומי (חרף עוצמתו ואורך זמנו) אינו מטרה כשלעצמה, אלא בסיס הכרחי לשם בניית הקומה הרוחנית עליו, ולשם כך עלינו לטפח את תורת ארץ ישראל.

משמעותה של תורת ארץ ישראל היא להיות "תורת ה' תמימה". בגלות לא ניתן היה לקיים את כל מצוות התורה. רק בארץ תורת ה' היא תורה תמימה. תמימות זו אינה רק כמותית אלא גם איכותית. לא מדובר רק על המצוות התלויות בארץ, אלא גם על מצוות של מלכות ומדינה. מדובר על הרחבת תחומי המשפט הן במסגרת הפרט והן, וכאן עיקר החידוש, במסגרת הכלל. וכן היחס לערבות הדדית ואחריות חברתית, מידות טובות ושאיפות רוחניות נעלות. היציאה מהגלות ושיבת ציון מחייבים התייחסות שונה לתרבות האוניברסלית, למדע, לאומנות הטובה ולתהליכים החיוביים המתרחשים בכלל האנושות (ויש להדגיש: לא כולם כאלה!). בגלות היו רק שתי דרכים: או הסתגרות מוחלטת או השתלבות מוחלטת. בארץ ישראל ניתן ליצור מודל אחר, עצמי, ישראלי מקורי, המאפשר פתיחות מכאן ועצמיות מכאן, כששתי אלו מפרים זו את זו. רק על בסיס ההכרה שאנו מצויים בתהליך של גאולה ניתן ליצור כאן יצירה ישראלית נכונה. ללא יסוד זה יש חשש לשבירת חוט השדרה העצמי שתביא להיסחפות אחר הזרמים העכורים המנסים להשתלט על התרבות העולמית. רק מי שרואה את עצמו מנהיג אינו נותן לעצמו להיות מובל ונסחף על ידי אחרים.

כל אלו מחייבים לימוד תורה בהיקף ובעומק, בהלכה ובאמונה על כל זרמיהן ורבידיהן, ויחס נאות בין לומדי תורה לבין העוסקים בדרך ארץ. כשכולם רואים את עצמם שלוחי מצוה לקדש שם שמים בכל אתר ואתר, בחקלאות ובתעשייה, במסחר ובכלכלה, בביטחון ובשירות המדינה, במדע ובאמנות, בחינוך ובסיעוד. תורת ארץ ישראל הגואלת חותרת לשלמות ולית אתר פנוי ממנה. כי גאולה אינה רק גאולת הגוף, עיקרה הוא גאולת הרוח שפסגתה היא "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

כולנו מאמינים שהתהליכים העוברים על העולם כולו, על החברה הישראלית, ובתוכה על הציונות הדתית הינם חלק מתהליך דיאלקטי שיקדמו צעד נוסף קדימה לקראת הגאולה. הרעיון הוא כה גדול וכה נשגב עד שגם מי שחולק עליו ימצא את עצמו כלול בו. הבירור העובר כיום על הציבור הציוני דתי נועד לרעננו ולהביאו לצמיחה מחודשת, לחזק את הרוח ולחשלה לקראת עתיד טוב יותר, שיביאנו לא רק לצמיחת גאולתנו אלא לגאולה השלמה עצמה.

ג. מעמד האישה

כמסקנה מתבקשת מההנחה הקודמת, שהשינויים החברתיים המתחוללים בעולמנו מעוגנים בפנימיותם בתהליך

התפתחותי חיובי, יש להתייחס בהתאם גם לשינוי במעמדה של האישה. הציונות הדתית שיתפה את הנשים באופן פעיל בכל מפעליה. היא ראתה צורך להקנות לאישה חינוך והשכלה שיכשירו אותה למלא את תפקידה הפעיל בחברה כאישה דתית-מודרנית, שאינה רואה סתירה בין צניעות לבין קידמה, ושלא ויתרה על תפקידה הטבעיים לשמש כאם ורעה, ועם זאת - למלא תפקידים בכלכלה, במדע, בחברה ובחינוך, וגם בלימוד התורה.

יש להבחין אפוא בין פמיניזם דתי לבין פמיניזם חברתי. הראשון הוא חיובי. אישה מודרנית בעלת השכלה ומעמד משלה שואפת בצדק לפתח במקביל (ואף בראש!) את אישיותה הרוחנית. היא שואפת להרחיב את השכלתה התורנית ומעוניינת לקיים מצוות רבות, שלא ניתן היה לה לקיימן בעבר, כשמעמדה של האישה היה אחר. לא כן הפמיניזם החברתי. זה שואף להשוות את האישה לגבר בכל דבר. מה הוא טייס אף היא טייסת, מה הוא קרייריסט אף היא קרייריסטית; - בכל גיל בכל תנאי, מבלי להביא בחשבון את ההבדלים הגופניים והמנטליים המהותיים שבלעדיהם אין לעולם קיום והמשך, תוך דחיקת תפקידה האימהי של האישה, לפחות בתקופה מסוימת בחיים. הפמיניזם הציוני דתי כולל בתוכו גם פמיליזם (אחריות לקן המשפחתי, לצניעות, להלכה ולפוסקיה המוסמכים) ואכן הניאו-פמיניזם החדש (שעדיין לא הגיע ארצה!) קרוב יותר לתפיסתנו מאשר זה המיושן (שמשום מה חלק רדיקלי של הנשים אימצוהו בקיצוניותו).

ד. צרכנות ציונית-דתית

כוחו של ציבור מאורגן הוא גם ביכולת הכלכלית שלו⁶. לחץ כלכלי מסוגל לחולל מהפכות. לדוגמא: תקשורת לא צנועה ולא מוסרית תיאלץ לשנות את סגנונה, או לפחות ליצור אלטרנטיבה. פלח שוק שבין 10% ל-20% מהאוכלוסייה המעדיף סגנון צנוע יותר בבריכות, בחופי הים, בבתי המלון ובאתרי הנופש יאלץ את אלו להתאים את עצמם. הוא הדין באשר לשמירת שבת. ניתן לחזק אותה בין היתר על ידי עידוד צריכה ממפעלים וחנויות שומרות שבת, והוא הדין לכשרות ועוד כהנה רבות. אלא שלשם כך יש צורך בציבור מאורגן וממושמע שבראשו עומדת מנהיגות סמכותית וסוחפת. בעיקר נחוץ הדבר כאוויר לנשימה לדור הצעיר, הנמצא בתקופה של גיבוש זהותו⁷. מסגרת תנועתית פעילה יכולה להיות גורם רב השפעה במוקדים מרכזיים במדינה.

ה. מסגרת ארגונית

אין אנו צריכים ליצור יש מאין. הציונות הדתית היא כוח אדיר כבר היום. תנועה זו יכולה להקיף כ-20% של האוכלוסייה (אני מתבסס בעיקר על תלמידי החמ"ד). יש לה עורף ציבורי גדול שביכולתו לחולל מהפכה במדינה כולה. יש לה שלוחות בכל תחומי החיים במדינה, אלא שכל אחת פועלת בנפרד ללא תיאום ארגוני ורעיוני עם חברתה. ניתן לנצל את הכוח הקיים ולגבש אותו למסגרת ארגונית בעלת עוצמה רוחנית ומעשית אדירה. על אנשי הרוח והמעשה שבמחנה לשנס מתניים ולצקת תוכן מחדש ועדכני לציונות הדתית בימי פוסט-ציונות ופוסט-מודרניזם אלו. יש לגבש את הציבור סביב הרעיון שהוא כה נחוץ לכל יהודי, לתורת ישראל, לעם ישראל ולארץ ישראל.

6. לעיל הוזכר 'אוצר הארץ' בהקשר לשמיטה. ניתן להשתמש בכלי זה גם בין השמיטות כמנוף לחיזוק התיישבות במקומות קשים כגון: בקעת הירדן.

7. חלק ניכר מהמשרב העובר על חלקים בנוער שלנו יש לתלות בהעדר מסגרת חברתית רעיונית הולמת. החברות ב"בני עקיבא" מסתיימת אצל חברים רבים דווקא בגיל הקריטי לגיבוש הזהות.